

TÜRKİYE’DE GİRİŞİMCİ SINIFIN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİNLİĞİ

M. Akif Özer

Gazi Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü
Prof. Dr.
akifozer@yahoo.com

Selçuk Denk

Aksaray Üniversitesi; Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Arş. Gör.
selcuk.denk@gmail.com

Özet

Bu çalışmada Türkiye’deki girişimci sınıfın siyasetle ilişkisi ve siyasete olan etkisi ele alınacaktır. Çalışmada ilk olarak girişimci sınıf kavramı açıklanmaya çalışılarak kavramın Osmanlı Devletindeki ve Türkiye Cumhuriyetindeki gelişimi ortaya koyulacaktır. Sonraki bölümde ise çalışmanın ana konusu olan girişimci sınıfın siyasetle olan ilişkisi ve bu etkileşimin nasıl meydana geldiği ana hatlarıyla ifade edilecektir. Özellikle TÜSİAD’ın Türkiye siyasetine olan etkisi bu bağlamda değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimci Sınıf, Siyaset, TÜSİAD.*

Alan Tanımı: Kamu Yönetimi

EFFECTIVENESS OF ENTREPRENEUR CLASS ON POLITICS IN TURKEY

Abstract

In this study, the relationship between entrepreneur class and politics will be examined. Firstly, the concept of entrepreneur class and progress of this concept in the Ottoman Empire and Republic of Turkey will be described. Next, entrepreneur class’ relationship with politics and how this interaction come into

existence will be indicated with the main lines. Particularly the influence of TUSIAD on Turkish politics will be presented.

Key Words: *Entrepreneur Class, Politics, TUSIAD.*

1. GİRİŞ

Demokrasi kültürünün tam anlamıyla oturmadığı toplumlarda sınıflar ve devlet arasında sürekli olarak büyük sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunların büyüklüğü ilgili toplumdaki demokrasi kültürü ile alakalıdır. Demokrasisi kuvvetli bir zemine inşa edilen ülkeler karşılaştıkları sorunları daha olumlu ve yapıcı bir hava ile çözerken demokrasi mücadelesi vermeyen ülkelerde toplumsal sınıflar ve devlet arasındaki mücadeleden devletler galip ayrılabilir. Bu durum sivil toplumun gelişimine zarar vermekte ve hatta devletin yetersiz kaldığı durumlarda ön plana çıkan belirli toplumsal sınıflar sadece kendi çıkarlarına hareket ederek toplumun bütününe zarara uğramasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan demokrasi mücadelesi veren ülkelerde bu ve benzeri durumlarda toplumun genelinin çıkarına bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu tarz toplumlarda sivil toplum örgütleri toplumsal desteği de arkasına alarak toplumun faydasına faaliyetler yaparak toplumun gelişimine katkı sağlamaktadır.

Benzer bir yaklaşımla ülkemize odaklandığımızda durumun hiç de iç açıcı olmadığını görebiliriz. Kısa bir demokrasi tarihimizin olması, demokrasinin bir halk mücadelesiyle değil üstten bir dayatmayla gelmesi durumlarıyla ve suni bir şekilde oluşturulan kurumların toplum nezdinde kabulünün zor olduğu bir durumla karşılaşmaktayız. Bundan dolayı toplumsal sınıfların da doğal olarak değil yapay bir şekilde ortaya çıktığını görüyoruz. Osmanlı Devletinde üst ve alt tabaka dışında bir sınıfın olmaması benzer durumun yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde de devam etmesi ve günümüzde karşılaştığımız sınıfların tarihsel birikimlerden yoksun olması ülkemizde girişimci sınıfın batıyı örnek alarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat sınıfların doğal olarak ortaya çıkmamaları onların devletle yaptıkları mücadelede toplum için değil kendi kazanımları için hareket etmelerine neden olmaktadır. Çalışmamızda bu durumu TÜSİAD özelinde incelemeye çalışacağız. Ayrıca TÜSİAD'ın hükümetlerle olan mücadelesine ve siyasete etki etme faaliyetlerine değineceğiz. Diğer taraftan seçimle gelen iktidarların karşılaştıkları askeri müdahalelere ve müdahale girişimlerine karşı TÜSİAD'ın tutumuna da çalışmamızda yer vereceğiz.

2. GİRİŞİMCİ SINIF KAVRAMI

Girişimci, bütün üretim araçlarını bir araya getirerek kıymetli olduğunu sandığı bir malı üreten ve elde edeceği kâr için riski göze alanlar şeklinde tanımlanabilir (Şaylan, 1986:57). Bu düşüncede olanlar girişimci sınıfı oluştururlar. Sınıf bilinci ile hareket ettiklerinden, kâr elde etme amaçlarına daha kolay ulaşırlar. Esasında burada girişimci olarak adlandırdığımız sınıf, Avrupa'da burjuvazi ismi ile ortaya çıkmıştır. Fransızca *bourg* (kasaba) sözcüğünden türeyen burjuvazi terimi, Avrupa'da ortaçağın ileri dönemlerinde ortaya çıkan, kentlerde yerleşik, ticaret ve zanaatla geçimini sağlayan bağımsız toplumsal grubu adlandırmada kullanılmıştır (Anabiritannica, 1994:47).

Biz çalışmamızda bu alanda ülkemizde yaşanan gelişmeleri inceleyeceğimizden dolayı, girişimci kavramını kullanmayı uygun gördük. Ancak, sınıfın ilk olarak ortaya çıktığı Avrupa'daki gelişmeler incelenirken, burjuvazi kelimesini kullanmaya devam edeceğiz.

Sözcük anlamı ile ticaretle uğraşanlar anlamına gelen bu kesim, kâr amacı ile yola çıktıkları için, amaçları hep bu doğrultuda şekillenmiştir. Bir toplumun feodal aşamadan kapitalist aşamaya geçmesi, o toplumda yeni tipte bir takım insanların ortaya çıkması ile mümkün olmaktadır. Batı toplumlarında bu kişilerden oluşan geniş sosyal gruba burjuva sınıfı denilmektedir. Bu sınıf, büyük toplumsal değişimi, adına girişim denen bir takım eylemlerle sağlamakta ve bu eylemleri yürütenlere de girişimci denilmektedir (Şaylan, 1986:57). Bu kesimin dünya görüşü olarak, tasarruf, kâr güdüsü ve bireysel kazancı artırmayı hedefleyen akılcı davranış gibi temel erdemlerin benimsendiği değerler sistemi kabul edilebilir. Burjuvazi bu ideolojik tavrı yaratan, özümseyen, tarih ve siyaset sahnesine taşıyan sınıf olarak tanımlanır. Kapitalizmin de bu değerler sistemine ve bu sınıfa dayandığı söylenebilir (Anabiritannica, 1994/a:47). Günümüzde kapitalizmi benimsemiş olan ülkelerde, bu sınıfın çok güçlü olduğu da, bu tezin bir kanıtıdır.

Türkiye Cumhuriyetinde ise kuruluşundan ancak 70 yıl kadar sonra yerli ticaret burjuvazisinin tam olarak olmasa da sanayi burjuvazisine dönüştüğü literatürde ifade edilmiştir (Arslan, 2008: 40). 1990'lı yıllarla birlikte batılı burjuva sınıfı örnek alınarak benzer kültürel değerler oluşturulmaya başlanmış ve bununla birlikte Türk toplumunun önemli kısmının Batılı kültürlerle tanışması gerçekleşmiştir (Arslan, 2008: 40).

3. GİRİŞİMCİ SINIF VE DERNEKLER

Modern anlamıyla dernekler, sanayi devrimiyle birlikte gelişen kompleks toplumsal yapı içinde filizlenip gelişen bir örgütlenme biçimidir. Bundan dolayı, günümüzde, özellikle çoğulcu siyasal yapılarda ve sanayileşmiş ülkelerde belli bir ağırlığa ve öneme sahiptirler. Derneklerin grupsal bir tavır koyma olanağı sağlaması, onların siyasal süreç üzerinde etkili olmasına yol açar. Örgütsel üyelik ve katılma, bireyin siyasal katılma etkinliklerine başvurma eğilimini artırıcı bir rol de oynar (Öz, 1996:177).

Tocqueville “egemen devletin gücünün en iyi şekilde dernekler yoluyla sınırlandırılabilceğini” söyler. Dernekler devletle yarışacak yeni ve bağımsız güç merkezleri oluştururlar ve siyasal beceri kazanmada potansiyel muhalefet değerlerinin eğitimine yardım ederler (Yavuziğit, 1995:429).

Dernekleşmiş grupların en belirgin özelliği, üyelerin çıkarlarını gerçekleştirmek ve üyelerinin yararına faaliyet göstermek üzere kurulmuş örgütün varlığıdır. Sendikalar, işveren kuruluşları, meslek kuruluşları, bu türün örnekleridir. Dernekleşmiş grupların tek amacı siyasal olmayabilir; örgüt üyelerinin değişik gereksinmelerine cevap verir, bu arada onların siyasal sistemde temsil edilmesini, çıkarların gözetilmesini de sağlamaya çalışırlar (Turan, 1986:137).

Dernekler örgütlenmiş gruplar olarak toplum içerisindeki iktidar savaşına katılmaları doğal olarak bir kısmının iktidarı paylaşmasına ve bunun da sonucu olarak sosyal ve siyasal hayata kendi görüşleri ve çıkarları doğrultusunda yön vermelerine sebep olmaktadır (Yücekök, 1987:67). Bu tür gruplar siyasal sistemde kendilerini ilgilendirecek kararları alabilecek kişi ve mercilere yüz yüze ilişkiler kurarak, onları amaçlarına inandırmaya, kendilerine yardımcı olanları ödüllendirmeye çalışırlar (Turan, 1986:138).

Dernekler, çeşitli grupların çıkarlarını toplamakta ve karar vermeye yetkili organlara ulaştırmaktadır. Bu ülkelerde hükümetle dernekler arasındaki ilişki, bir yandan bürokrasi, diğer yandan siyasal kuruluşlar tarafından sağlanır. Ancak genelde siyasal partilerin ve parlamentonun bu alanda daha etkili olduğu görülür. Derneklerin politika alanındaki bu önemi yeni anlaşılmaya başlanmış ve son yıllarda bu alanda hayli araştırma ve inceleme yapılmaya başlanmıştır (Riggs, 1971:77).

Ülkemizde derneklerin değişik çıkarların temsilcisi olarak ortaya çıkışı ve siyasal süreç içindeki yerini almaya başlaması, 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Daha önce toplumla yönetim arasında bir yerde bulunan belli başlı örgütler, esnaf

loncaları ve vakıflardı. Geleneksel yapının belirleyiciliği yanında, bu dönemde tüzel kişiliğin vakıflarla sınırlı olması, ikincil grupların gelişmesinin bir başka engeli olmuştur. Bunlar sivil toplum örgütleri olmanın oldukça uzağında bulunan ve bazı kamu hizmetlerini yerine getiren yarı resim nitelikteki kuruluşlardır (Öz, 1996:177).

Sivil toplum kuruluşları üyeleriyle birlikte siyasal partilerin demokratikleşmesi, idarenin şeffaflaşması, insan hakları ve devlet mekanizmasındaki reformların yapılması gibi birçok konuda faaliyet gösterirler (Aslan ve Kaya, 2004: 216). Dolayısıyla toplumun iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapmakla birlikte baskıcı bir kültürden ziyade katılımcı ve çoğulcu bir yapının sağlanması için de çaba harcarlar (Aslan ve Kaya, 2004: 217). Sivil toplum kuruluşları aslında demokratik sistemin daha iyi işleminde önemli bir paya sahiptirler (Aslan ve Kaya, 2004: 217).

4. BASKI - ÇIKAR GRUPLARI VE GİRİŞİMCİ SINIF İLİŞKİSİ

Çoğulcu toplumlarda bürokrasi ve siyaset, baskı - çıkar gruplarınca temel temsil kanalı olarak kabul edilmektedir. Böylece bürokrasi ve siyaset bir anlamda siyasal karar verme alanı olmaktadır (Sezer, 1985:98). Dolayısıyla baskı-çıkarcı gruplarının faaliyetleri bu alanda yoğunlaşmaktadır.

Baskı-çıkarcı grupları siyasilerle ve bürokrasi ile olan ilişkilerinde; hazırladıkları yasal-yönetimsel önerileri yasama ve yürütme organlarının kabul etmeleri için baskı yapmak, bu önerilerin uygulanmasına katılmak gibi fonksiyonlar görürler. Önerileri ortaya atma açısından, girdi sürecinde siyasal rol oynarlarken, önerilerin uygulanmasına yani politikaların yürütülmesine çeşitli yöntemlerle katılarak, yönetimsel açıdan çıktı rolü de oynarlar (Ergun-Polatoğlu, 1992:248). Bundan dolayı özellikle faaliyetlerinin kesintiye uğratılmadığı demokratik ülkelerde çok önemli işlevler görürler.

Baskı-çıkarcı gruplarının amaca ulaşmak için daha çok çeşitli siyasal araçlar kullanmaları ve siyasal kararlara etkiye bulunmaları gerekmektedir. Devletin sosyal ve ekonomik görevlerinin çoğalması günümüzde baskı gruplarının faaliyetlerini ve siyasal ağırlıklarını daha da artırmıştır (Daver, 1993:243). Baskı-çıkarcı grupları siyasal partilerle de ilişkiye girerek etkin olmak isterler. Genelde ilişki iki türde gerçekleşir. Eğer belli bir partinin savunduğu görüş ile baskı - çıkar grubunun istekleri arasında benzerlik varsa, baskı-çıkarcı grubu, ayrı varlığını korumakla birlikte, tek siyasal parti ile sürekli bağlar geliştirebilir. Daha yaygın ilişki türü ise parti ve baskı-çıkarcı grubu arasında organik bir ilişkinin

öngörülmemesidir. Baskı-çıkarcı grubu hiçbir partiye bağlı değildir. Kendi amaçlarına en iyi hizmet etmeyi vaat eden partiyi ya da adayı destekler (Turan, 1986:142). Baskı-çıkarcı grubu parti dışında olduğu zaman, partiyi ve dolayısıyla siyasal süreci etkilemek için çeşitli yöntemler kullanabilir. Partiye maddi katkıda bulunabilir. Maddi olmayan olanaklarını belirli aday ya da partinin leh ve aleyhine harekete geçirebilir. Bazen de kendi adaylarını siyasal partilerin seçim listeler koymayı da deneyebilir. Bunun yanında kendi eylemleri siyasal partilere yardımcı olacak şekilde düzenleyerek partileri destekleyebilirler (Turan, 1986:142-143).

Baskı-çıkarcı gruplarının etki alanı olarak; istenilen kanunların geçirilmesi, istenmeyenlerin iptali için yasama organında gösterilen faaliyetler, Devletin toplumsal hayatın her aşamasıyla yakından ilgilenmeye zaman ve uzmanlık açısından yeterli olmaması nedeni ile baskı-çıkarcı gruplarının devlet örgütüne kendi alanları için aydınlatma ve bilgi verme faaliyeti, kendi sosyo-ekonomik çıkarlar ile ilgili olan siyasal ve sosyal yapıdaki kurumların kendi lehlerine işlemlerini sağlamak, yönetim yapısının kamu politikasından azami ölçüde yararlanabilmesi için devlet bürokrasisini etkilemek, yargı organlarını etkileyebilecek idari işlemlerle emsal olacak kararların alınmasını sağlamak, kamuoyunu devamlı aktif tutarak sosyo-ekonomik süreç hakkında en yeni, en sağlam bilgileri vermek, belirli konularda uyararak, kamuoyunu ve kamu taleplerini siyasal yapıya taşımak etkin olmasını sağlamak vb. sayılabilir (Yücekök, 1987:72).

Baskı-çıkarcı grubunun etkinliğini, grubun üye sayısı, mali kaynakları, örgütlenme gücü gibi bir takım faktörlere bağlıdır ve onlarla orantılıdır. Çok sayıda üyesi olan veya geniş mali kaynaklara sahip bulunan ya da iyi örgütlenmiş olan bir grubun siyasal iktidar üzerindeki etkisi, bu unsurlar yönünden zayıf olan başka bir gruba oranla çok daha fazla kendini gösterecektir (Kapani, 1983:165).

Siyasal yaşamda büyük önem taşıyan baskı-çıkarcı grupları, genellikle sınıfsal kökenli olanlardır. Siyasal amaçla örgütlendikleri, hemen hemen hiçbirisi açıkça belirtilmese de, meslek kuruluşlarının hepsi de bu çerçevede içinde yer alırlar. Çünkü o toplum kesiminden olanların çıkar ve eğilimlerini savunmak için oluşturulmuşlardır (Kışlalı, 1996:274). Baskı-çıkarcı grupları, kendi toplumsal tabanlarının çıkar ve görüşlerini dile getirirler, siyasal kara organlarına iletirler (Kışlalı, 1996:271).

TÜSİAD'ın öncülüğünde yerli burjuvazi demokrasinin Batılı ülkeler seviyesine çıkarılması için çalışmaları yapmakta, TÜSİAD'ın yıllık raporlarında siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda demokratik hak ve özgürlüklerin talep edildiği

belirtilmektedir (Arslan, 2008: 41). Bu durum TÜSİAD'ın bir baskı-çıkar grubu olarak hareket ettiğinin bir göstergesi olarak ileri sürülebilir.

Kurulurken belirli bir sınıfın ekonomik çıkarlarını koruma amacıyla oluşturulan TÜSİAD zamanla toplumsal alanlara doğru yönelmiş, demokratikleşme raporları ile kamusal konularda etkisini hissettirmeye çalışmıştır (Ercan ve Ercan, 2015: 405). Böylelikle bir çıkar grubu olmaktan ziyade baskı grubu olma yolunda bir dönüşüm yaşadığı da literatürde ifade edilmektedir (Ercan ve Ercan, 2015: 405). Dernek uzmanlar vasıtasıyla çeşitli ekonomik, siyasal ve toplumsal konularda yayınlar yaparak kamuoyunun ilgisini çekmekte ve bu sayede hükümet üzerinde bir baskı oluşturarak kendi lobicilik faaliyetini bir kamusal kampanya haline getirebilmektedir (Ercan ve Ercan, 2015: 405).

5. TÜRKİYE'DE GİRİŞİMCİ SINIFIN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİNLİĞİ: TÜSİAD ÖRNEĞİ

Siyaset en genel anlamıyla bir ilişkiyi içerir ve bir süreci kapsar. Bu ilişki yöneten ve yönetilen ilişkisidir. Daha dar anlamda ise siyaset bir toplumun tümü için geçerli olan ve bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip olan kişilerle bu kararlara muhatap olan kişilerin ilişkileridir (Akın-Öz, 1991:391).

Sivil toplum örgütleri ise kamu politikalarının oluşturulması sürecinde vatandaşların talep ve isteklerini ortaya koyarak bunların göz önüne alınmasını kamuoyu oluşturarak sağlamaktadır (Emini, 2013: 47). Bunu da kamuoyunu hareketlendirerek idare üzerinde bir denetim oluşturup taleplerinin kamu politikaları üzerinde bir etki yaratmasını sağlayarak başarmaktadır (Emini, 2013: 47). Ayrıca, ilgili meseleye odaklanan sivil toplum örgütleri 'sorunların çözümü için teklif götürme, görüş öneri veya rapor sunma ve proje geliştirme' gibi yöntemlerle politikaların oluşturulmasına etki edebilmektedir (Emini, 2013: 47).

Ülkemizde girişimci sınıfın siyaset üzerindeki etkinliği, siyasetin tanımında da geçtiği gibi, toplumun tümü için geçerli olan ve bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip kişiler üzerinde gerçekleşmektedir. Çalışmamızda inceleme alanına aldığımız TÜSİAD yani Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği, ülkemizdeki girişimci sınıfın en önemli temsilcisi olarak, kendi sınıfsal çıkarlarını korumak amacı ile toplum üzerinde aldıkları kararlar ile oldukça önemli roller oynayan siyasiler üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır.

TÜSİAD, sanayi kökenli büyük sermayedarların 1971'de İstanbul'da kurduğu, Haziran 1981'de kamuya yararlı dernek statüsü kazanan bir örgüt olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla siyasetle olan ilişkileri kamuya yararlı dernek

çerçevesinde ancak bir baskı-çıkar grubu olarak gerçekleşmektedir. Derneğin geçmişi çok eski değildir. 1971 yılında kurulmuş olması, çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi, ülkemizde girişimci sınıfın oluşumunun suni olmasından dolayı, kendi içinde örgütlenmesinin çok geç ve güç olmasının bir sonucudur.

TÜSİAD'ın kuruluş tüzüğünde, kuruluş amacı; "Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği'nin devamlılığını sağlamak ve görevlerine yürütmek üzere lüzumlu olan mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dahilinde, müştereken yapacağımızı taahhüt ederiz." şeklindeki ifade ile kısaca özetlenmiştir. Bu doğrultuda TÜSİAD'ın misyonu; demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin var olduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedeflerine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olmak olarak ifade edilebilir. Derneğin, sanayici ve işadamlarının Türk toplumunun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancı ile bu yöndeki uygulamaların takipçiliğini yapacağı (Tanör, 1997:6) da görevleri arasında en üst sıralarda belirtilmektedir.

TÜSİAD örneğin 2011 yılındaki faaliyetlerinde 'yeni anayasa süreci, seçim sistemi, yargı reformu, insani kalkınma, şehirleşme, kentsel ulaştırma, enerji (stratejiler, üretim), tüketim alışkanlıkları-kalıpları, iş dünyasının beklentileri, küresel kriz, inovasyon, ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma, nüfus, eğitim, işgücü, sağlık sistemi, sosyal güvenlik, vergi sistemi, girişimciliğin geliştirilmesi, işsizlik, kadın-erkek eşitliği, bölgesel gelişme, Avrupa Birliği ile ilişkiler, stratejiler, dış politika' (Emini, 2013: 50-51) gibi konulara değinerek bu konularla ilgili politikaları yaptığı çalışmalarla etkileyeme çalışmıştır.

TÜSİAD, ilk kurulduğu dönemde Türkiye'nin gelişmiş batı ülkeleri arasında yerini alması için gerekli ekonomik ve sosyal altyapının kurulması ve gelişmesinde aktif rol oynamak amacıyla idi. Ülke sorunlarına bakış açıları "Sorunların muhatabı biz değilsek kim, şimdi değilse ne zaman?" sorusu ile ortaya konmuştur (Tanör, 1997:7). 1980'lerin ikinci yarısına kadar bu misyonunun gereklerini daha çok ekonomi alanında yerine getirilmiş, kamu yararına çalışan dernek statüsünde, gönüllü bir sivil toplum örgütü olarak, bu

alandaki çalışmalar ile Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisi rejimini benimsemesinde öncü bir rol üstlenmek istenmiştir (Tanör, 1997:3).

1971 öncesinde henüz etkin bir konumda bulunmayan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) dışında sermaye çevrelerinin tek örgütü Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği idi. Büyük işadamları TOBB içinde gerçek ekonomik güçleri oranında temsil olanağı bulamıyorlardı. Bu dönemde işadamları hükümet kararları üzerinde daha tekil olacak, ortak çıkarlarını eşgüdümlü biçimde savunacak bir örgüt gereksinimini benimsediler. Sendikal hareketin ve sol eğilimli partilerin ağırlığının artışı da buna katkı sağladı. 12 Mart 1971 müdahalesi de bu arayışları hızlandırdı. 2 Nisan 1971 tarihinde iş dünyasında tanınmış 12 sanayicinin katılımıyla kurucular protokolü imzalanan TÜSİAD, 20 Mayıs 1971 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla resmen kurulmuş oldu (Anabiritannica, 1994/b:311). Bu dönemde girişimci gruplarda toplu çıkarların savunulması görüşleri hakim idi. Bu doğrultuda TOBB'a bağlı olmanın verdiği tatminsizlik sonucu girişimci sınıf, TİSK ve TÜSİAD'ı kurmuşlardır (Kalaycıoğlu, 1991:86).

TÜSİAD, ilk kurulduğunda 86 büyük sanayici bu girişime katılmışlardı. Zamanla hızla büyüyen dernek 1987 yılında 243 üyeye ulaştı. 1985 yılında yayınlanan Türkiye'nin en büyük 100 firmasından %80'i TÜSİAD üyesi idiler. Bugün TÜSİAD önemli bir baskı-çıkarcı grubu olarak, Türkiye'nin gündeminin üst sıralarından inmemektedir. TÜSİAD'ta başlarda küçük çaplı ve seçilmiş üyelerin olması oldukça avantajlı idi. Bu durum da az sayıda ancak zengin üyeler daha rahat aidatlarını ödüyorlardı. Ayrıca homojenlik de söz konusu oluyordu. Üye sayısı artınca homojenlik zedelenmiş, aidatlar farklılaşmış, bütünlük de kısmen bozulmuştur (Arat, 1991:138). Ancak girişimci sınıfın hızla büyümesi ve sayıca artması, bu grubun sözcülüğüne soyunun TÜSİAD'ın mümkün olduğunca çok üyeye sahip olmasını zorunlu kılmıştır. Tüm çabalara rağmen, bugün girişimci sınıfı tam olarak temsil edemediği yönünde eleştiriler almaktadır.

TÜSİAD, siyaset üzerindeki en önemli etkisini önemli kaos ortamının yaşandığı 1970'lerin sonunda gerçekleştirmiştir. Bu dönemde siyaset üzerinde etkili olabilmek için, uygulanan politikalardan memnun olmadıklarını, gazetelerde reklam kampanyaları düzenleyerek kamuoyunun dikkatine sundular. Bu durum özellikle King tarafından sistemleştirilen, bireylerin gönüllü olarak oluşturdukları organize grupların hükümetle yakın ilişkiye girebilmek için, kendi durumlarını kamuoyuna duyurabilmek amacıyla kampanya türü faaliyetlere yöneldiklerine dair teoriyi doğrulamaktadır (Heper, 1991/b:18). Bu dönemde TÜSİAD'ın gazetelere verdiği ilanlar, girişimci sınıfın hükümetin uyguladığı ekonomik

politikaların pek sempatik ve tatmin edici bulmamalarının bir sonucudur (Kalaycıoğlu, 1991:86). Derneğin 15 Mayıs 1979'da gazetelerde başlattığı ilan kampanyası, dönemin Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümetinin yıpranmasında önemli rol oynadı (Boratav, 1991:72). Bu dönemde yaşanan ekonomik kriz, siyasi krizi getirmiştir. Siyasi partiler kutuplaşmışlar ve binlerce insan çıkan kargaşa ortamında yaşamını yitirmiştir. TÜSİAD, kuruluşundan beri, en önemli hareketini bu dönemde gerçekleştirdi. 4 hafta boyunca Mayıs-Haziran 1979 tarihleri arasında, 7 gazetede yaklaşık 4 sayfa ilanlar yayınlamıştır. “Gerçekçi çıkış, Devlet bekliyor”, “Açlığı paylaşın ya da zenginliği sağlayın”, “Refah ve özgürlük düşmanları” gibi sloganlar kullanılmıştır. Bu şekilde gayet etkili bir şekilde sorunlar sıralanmış, çözüm önerileri getirilmiştir. Serbest girişimin teşvik edilmesinin gerekliliği, devlete sınır konulması, kontrollü kalkınmanın sağlanması, ekonominin liberalleşmesi, devlet girişimlerinin etkili hale getirilmesi, vergi reformunun yapılması, daha az para basılması ve en önemlisi ticari girişimciliğe saygı duyulmasının gerekliliği (Arat, 1991:140) çok net bir şekilde dile getirilmiştir. Aynı zamanda 24 Ocak Kararları'na zemin hazırlayan bu görüşler, uygulama öncesinde TÜSİAD çevrelerince geniş ölçüde dile getirilmiştir. Buna karşılık 1980'lerin ikinci yarısında hükümetle TÜSİAD arasında serbest piyasa ekonomisine geçiş yöntem ve uygulamalarındaki farklı yaklaşımlardan kaynaklanan gerginlikler doğmuştur (Anabiritannica, 1994/a:311). 1979 yılı içinde sermayenin TİSK, TOBB ve Ege Sanayi Odası, Hür Teşebbüs Konseyi gibi resmi ve gayri resmi organları TÜSAD'ı yalnız bırakmadılar; ağır ve yıkıcı eleştirilerle siyasi iktidarı yıpratma kampanyasını sürdürdüler (Boratav, 1991:72).

Aslında bu durumun sinyalleri çok önceden verilmişti. Türk ekonomisi yetmişli yılların son döneminde büyük bir bunalım içine girmişti. Özellikle 1978-1979 Ecevit iktidarı sırasında özel kesimin ve onların müttefiklerinin desteğiyle, ülke çapında üretim düşüklükleri, mal yoklukları yaşanmış ödemeler dengesi sürekli açık vermişti. Bunalımın, yoklukların doruğa ulaştığı bu dönemde, TÜSİAD, biraz önce ayrıntılı bir şekilde belirttiğimiz gibi ülkede yayınlanan bütün büyük gazetelerde tam sayfa ilanlar vererek liberal ekonominin erdemlerini sergilemiş ve alınması gereken tedbirleri sıralamıştı (Çavdar, 1992:227). Çünkü kapitalist sistemde kriz yönetimi, girişimci sınıfın belli ve aktif bir işbirliği gerçekleşmedikçe mümkün değildir. 1979 yılında Hükümetin tüm çabalarına rağmen sermaye sınıfı böyle bir işbirliğini reddederek krizin derinleşmesini sağlamış ve hükümetin devrilmesinde çok belirleyici rol oynamıştır (Boratav, 1991:72). Yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, TÜSİAD'ın, bir anlamda da

girişimci sınıfın daha önce Türk siyasetinde rastlanmadığı şekilde hükümet karşıtı olduğu bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle bu birlikteliğin hükümetleri düşürebileceğine dair bir ön yargı oluşmuştur (Arat, 1991:139).

1979 Kasımında Ecevit Hükümeti istifa etmiş ve merkez sağdaki Adalet Partisi iktidara gelmiştir. TÜSİAD'ın kampanyasından yaklaşık 6 ay sonra yeni hükümet, ekonominin istikrarı ve liberalizasyonu için 24 Ocak kararlarını yayınlamıştır (Arat, 1991:141). 24 Ocak kararlarının hazırlanmasında Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın önemli rol oynadığını görüyoruz. Bu kişi TÜSİAD üyesi, Metal Sanayicileri Birliği Başkanı, Sabancı Holding üst düzey yöneticisi olarak kilit rolleri oynamıştır. Özel sektörün çıkarlarına dikkatleri çekmiştir (Arat, 1991:141).

12 Eylül 1980 tarihinde ülkemizde askeri müdahale yaşanmıştır. Askerler bu dönemdeki özel sektör politikalarını onaylamışlardır. Müdahaleden sonra 3 Ekim 1980'de ünlü işadamı Vehbi Koç, askerlerin lideri Kenan Evren'e bir mektup göndererek askerlerin siyasete girmemelerini istedi. Aksi takdirde Avrupa'dan dışlanmamızın söz konusu olacağını belirtti. Askerin kışlasına dönmesi gerekiyordu (Arat, 1991:142). Böyle bir durumda en olumsuz etkilenecek olan yine girişimci sınıftır.

5 Eylül 1981 tarihinde TÜSİAD başkanının yaptığı açıklamada, askerlerin yerine gelecek sivil hükümetin ekonomik sorunların çözümünde daha başarılı olacağını belirtti. Askerlerin yönetiminde enflasyon, verim düşüklüğü, kamu kuruluşlarının hantallığı, KİTler, sanayi ve bankacılık sektörlerinin sorunlarının artarak devam ettiği ifade edilmiştir. Teknokratlardan oluşan bir sivil hükümetin kurulması durumunda bu sorunların çözümünde daha başarılı olunacağı söylenmiştir (Arat, 1991:142). TÜSİAD 1979 da başlattığı siyaset üzerindeki etkinliği bu şekilde sürdürmeye devam etti. Bu durum da, TÜSİAD ile ilgili görüşlerin değişmesine neden olmuştur. Artık bir zenginler kulübü olarak görülmeye başlanmıştır. 200 üye elbette tüm sektörü temsil etme açısından yeterli değildi. Derneğe üye olmayan diğer işadamları da bu kuruluşun sadece büyük sermayeyi temsil ettiğini söylediler (Arat, 1991:135). Ancak girişimci sınıfı tam olarak temsil edemeseler de, sermayenin getirdiği güç ile ülke siyasetine damga vurmaya devam ettiler.

Bu duruma siyasette izlenen süreç de, önemli katkılar yapmıştır. 1983 seçimlerinde iktidara gelen Özal Hükümeti, TÜSİAD'ın istekleri doğrultusunda ekonomik sistemi düzeltmeye başladı. Birçok yeni reform yapıldı. Ekonomi düzelmeye başladı (Arat, 1991:142). Çünkü bu dönemde iktidara gelen Özal Hükümetinde, başta Başbakan Özal olmak üzere, 12 bakan ve kabinenin 16 üyesi özel sektörden gelmekte idi. Bu özel sektörlerden çoğu da TÜSİAD üyesi idiler.

TÜSİAD bu sefer tarihte ilk kez Hükümetle organik bağ kurmuştu (Arat, 1991:144). Bu çok önemli gelişme, TÜSİAD'ın, yıllardır bir türlü kendisinden beklenen rolleri gerçekleştiremeyen girişimci sınıfa verilmiş bu çok önemli görevin uygulayıcısı olma fırsatı vermişti.

TÜSİAD'ın hükümetle organik bağı olmasının iki sonucu oldu. Birincisi kendi taleplerinin yerine getirilmesi için iyi bir ortam oluştu. Ancak izlenen ihracat odaklı büyüme politikaları bu kuruluşu memnun etmedi. Çünkü bu durumda sanayici ile ihracatçı arasında kısmi çatışmalar doğdu. TÜSİAD bu açıdan hükümeti tam desteklemese de bu dönemde sarılabilecekleri en iyi hükümet olduğu için desteğe devam ettiler (Arat, 1991:144). Ancak belirgin bir memnuniyetsizlik hali söz konusu idi. TÜSİAD'ın başkanı Ali Koçman'ın 1984 yılında yaptığı bir konuşmada: “İtiraf edelim ki, bizler bugüne dek kamu sektörünü ve bazı mercileri babalarımızın şirketlerinden daha fazla ve rahatça kullanmışızdır. Sonra da işimize gelmediğinde acımasızca eleştirmişizdir. İş dünyası böyle zikzaklar çizerek, bu denli ikilemler içinde davranarak kendisine onurlu bir yer sağlayamaz” (Çiftçi, 1983:35) diyerek sermayedar sınıfının Türk siyasetindeki etkisini çok net bir şekilde belirtmiş ve mevcut politikalardan memnun olmayan kesimlere önemli mesajlar vermiştir. “İşimize gelmediğinde acımasızca eleştirdik” itirafı, daha önce de belirttiğimiz gibi, girişimci sınıfın batıda üstlendiği rollerden farklı olarak, ülkemizde bu sınıfın topluma uygarlaşma yolunda öncülük yapmaktan çok, kendi yararını bu amaçtan daha üstün tuttuğunun da bir kabulüdür. Elbette ki, batıda da girişimci sınıf, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak gerektiğinde, toplumsal çıkarlar için sınıfsal çıkarlarını bir kenara bırakabileceklerini uygulamada da gösterebilmişlerdir.

TÜSİAD yetkililerinin 1985'de yaptıkları bir konuşmada, derneğin serbest pazar ekonomisine ve karma ekonomiye yönelik bağlılığı devam ettikçe, hükümetlere yakın olması gerektiği belirtilmiştir. Aynı konuşmada 220 üyesiyle TÜSİAD'ın henüz klüp konumunda olduğu ve özel sektörü tamamen temsil edemediği belirtilmiştir. Eğer TÜSİAD hükümetle diyalogu sürdüreceyse, sorunların tartışılması açıkça değil, daha üst düzeyde olmalı, gizlilik korunmalıydı (Esmer, 1991:128). Çünkü TÜSİAD mevcut durumdan, halk tabanında olumsuz etkilendiklerinin farkındaydı.

Bu olumsuz durum o kadar arttı ki, 1987 yılında dönemin TÜSİAD başkanı, hükümete derneğin görüşleri dikkate alınmaz ise, bu durumu kamuoyuna kendi haklılıklarını ön plana çıkararak sunacaklarını belirtmiştir. Bu açıklamadan kısa

bir süre sonra, dernekte bir basın bürosu oluşturulduğu kamuoyuna duyurulmuştur. Bu tarihten sonra hükümetle doğrudan temas kurmaktan çok basın aracılığı ile talepler ve şikayetler dile getirilmeye başlanmıştır (Heper, 1991/a:172). Dolayısıyla TÜSİAD, mevcut sorunlardan kendisinin sorumlu olmadığına yönelik kamuoyu oluşturabilmek için faaliyete başlamış oldu. Bu durumdan cesaretlenen dernek, hükümet politikaları ile zıt durumları devam ederse ve dernek olarak kendi düşüncelerine karşıt görüşlerin geliştiğini görürlerse, bu durumun çeşitli baskı araçları ile hükümete duyurma çabası içine gireceklerini (Esmer, 1991:133) biraz da tehdit edercesine kamuoyuna sunmuştur.

Bu süreçte kısa zaman içerisinde TÜSİAD, elindeki imkanlarını da kullanarak yoğun eleştiriler yapmaya başladı. Özellikle dernek başkanları sıklıkla hükümetlerin ekonomik politikalarını eleştirir oldular. Daha çok basın büroları aracılığı ile gazeteleri sıklıkla kullandılar TÜSİAD'ın üyeleri arasında yapılan bir ankette, üyelerin %91'inin kredi imkanlarının artırılmasında, %80'ni işsizliğe çözüm bulunmasında, %82'si malların üretiminde yeni imkanlar ve kolaylıkların sağlanmasında hükümeti başarısız bulmuşlardır. Bu durumu da basına oldukça sert bir şekilde yansıtmışlardır. Çok ilginçtir ki, kredi faizlerini yüksek bulduklarını söyleyen sanayicilere, dönemin başbakanı, sahip oldukları villaları satarak, sıkıntıdan kurtulabileceklerini söylemiştir (Arat, 1991:46). Bu durum hükümetle dernek arasındaki ilişkileri oldukça sertleştirmiştir.

TÜSİAD'ın bu şekilde siyasetle yakından ilgilenmesi devam etmiştir. 1990 yılında daha sonra TÜSİAD başkanı olacak Sağıp Sabancı, Doğruiyol Partisi başkanı Süleyman Demirel ile görüşürken, sanayicilerin politikacıların yerine göz diktikleri şeklindeki sözüne, Demirel, “işadami olarak yapacağınız akıllıca bir iş olmaz” demiştir. Demirel daha sonra büyük bir gazetede “kimseyi küçük görmediklerini ancak herkesin sorumluluğunun farklı olduğunu ve herkesin kendi sorumluluğunu iyi bilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu dönemde hükümet-TÜSİAD gerginliği devam etmiş, başka bir Doğruiyol Partisi üst düzey yetkilisi Sabancı'nın televizyonda kabine üyesi gibi konuştuğunu söylemiştir. Daha sonraları TÜSİAD'ın eğitim ile ilgili çıkardığı rapor, çok dikkat çekmiş, ülke genelinde herkesin kendi işi ile uğraşması gerektiği noktasında yaygın bir kanı oluşmuştur (Heper, 1991/a:169).

İlgili dönemde TÜSİAD'ın siyasi konulara olan titizliği ve siyasilerle olan ilişkilerdeki olumlu hava devam etmiştir. Örneğin yapılan seçimler öncesinde, bu titizliğini bir acil önlemler listesi hazırlayarak, seçim öncesinde yaklaşık 450.000 kişiye ulaştırarak “seçimlerde uyanık olun” uyarısı yaparak göstermiştir.

İşyerlerine asılan listede, oy verilecek kişilerde aranan nitelikler belirtilerek (Hürriyet, 22 Mart 1999:7), TÜSİAD'ın istediği siyasetçi portresi gösterilmiştir. Seçimlerden sonra iktidara gelen Ecevit hükümetine tam destek vermişler, bu durum basına “TÜSİAD 20 yıl sonra Ecevit'e sarıldı. 20 yıl önce basın bildirimleri ile iktidardan uzaklaştırılan Ecevit, bu sefer işadamlarının tam desteğini aldı”(Hürriyet, 22 Nisan 1999:9) şeklinde yansımıştır. Verilen destek, muhalefetin çalışmalarının da TÜSİAD tarafından eleştirilmesine yol açmıştır. Gazetelere, “gündemin saptırılmış olduğu, Hükümete verilen gensorunun hoş olmadığı ve seçimlerin ertelenmemesi gerektiği” yansımıştır. Yasama organının ülkenin gerçek gündemi ile ilgilenmesi gerektiği belirtilmiştir (Hürriyet, 23 Mart, 1999:5). Bunun yanında, dernek bireysel olumsuzlukları da eleştirmeye devam etmiştir. Örneğin TÜSİAD başkanı bu dönemde, milletvekillerinden iş yapmalarını beklerken, bunların iş takipçiliği yaparak para kazanmaktan başka bir iş yapmadıklarını söylemiştir (Hürriyet, 4 Mart 1999:4).

Görüldüğü gibi TÜSİAD'ın özellikle siyasette çok etkili olmasında basın-yayın çalışmaları çok önemli olmuştur. Özellikle Görüş dergisi başta yasama organı üyeleri, yüksek bürokratlar, özel sektör temsilcileri, akademisyenler ve gazetecilere düzenli olarak gönderilmektedir. Ekonomik sorunlarla ilgili bu çevreleri bir araya getiren konferanslar, seminerler, yemekler düzenlenmektedir (Arat, 1991:139). Bunun yanında çok sayıda ve gündemde olan siyasal, sosyal sorunlarla ilgili olarak hazırlanan raporlar da kamuoyunda dikkat çekmektedir. Bugüne dek çok sayıda rapor hazırlayan TÜSİAD, bu raporların dağıtımını da çok iyi yaparak, bu alanda üretilen politikalara bir tür yönlendirme yapmaktadır. Ancak raporlarla ilgili olarak olumsuz yargılar da bulunmaktadır. Bu raporlardan özellikle ekonomi ile ilgili olanlarında, Türk ekonomisi hakkında yalan yanlış ithamlarla dolu olduğu, tek taraflı, ölçsüz ve hesapsız değerlendirmelerin, peşin hükümlerin, ideolojik saplantıların ve kasıtlı tespitlerin yer aldığı da belirtilmektedir (Turgut, 1991:10). Oldukça sınırlı sayıda kalan bu eleştirilerin yanında raporlarla ilgili olumlu yargılar daha fazladır. Özellikle etkileri uzun süren ve sorunlara genel yaklaşımlar getiren raporlar, akademik camiada da dikkat çekmektedir. Örneğin bu raporlar arasında, etkisi hala devam eden 1983 tarihli “Kamu Bürokrasisi” isimli raporu, o dönemde fazlasıyla dikkat çekmiştir. Dernek bu rapor aracılığı ile ilk kez doğrudan bir şekilde yönetimin yeniden yapılması hususunda görüşlerini kamuoyuna duyurmuştur. Raporun hazırlanmasındaki temel amaç, iş adamları ve sanayicilerin, ülkede daha verimli ve hızlı çalışan bir kamu bürokrasisi olduğu takdirde ülke kalkınmasına daha fazla katkıda bulunabileceklerini saptamak ve böyle bir yönetimin nasıl sağlanabileceği

konusunda bir kısmı zaten bilinen önerilerin önemlerini vurgulamak şeklinde bizzat raporda belirtilmiştir (Çiftçi, 1983:17). Raporda TÜSİAD, kamu yönetimini, toplumda ayrı bir güç odağı oluşturmakla, özellikle meşrutiyetten sonra ulusal burjuvaziyi yaratma biçiminde belirlenen tarihsel görevini yerine getirirken, sapma yaparak ekonomik yaşamı denetleme çabasına girişmekle ve günümüzde Türkiye'nin değişen toplumsal ve ekonomik yapısının gereklerine uygun işlemlere uyarlamamakla suçlanmaktadır. Yani kamu yönetiminin özel girişim karşısında yer alan bir toplumsal güç odağı gibi eleştirilmesi söz konusudur. Türk kamu yönetimi, özel kesime ihtiyaç duyduğu çalışma ortamını sağlamaması nedeniyle ekonomik az gelişmişliğin temel sorumlusu görülmekte ve özel kesimin istediği biçimde bir örgütlenme ve işleyiş sonucunda ekonomik kalkınmanın gerçekleşeceği ileri sürülerek, kamu yönetimine bir tür öncülük rolü verilmektedir (Çiftçi, 1983:19). TÜSİAD'a göre kamu bürokrasisi, merkezci, otoriter, verimlilikten uzak, kırtasiyeciliğin ve buna bağlı olarak yiyiciliğin fazla olduğu, yetersiz ve yeteneksiz kişilerin sayılarının oldukça fazla olduğu ve gereksiz yere yüksek ücret aldıkları bir sistem olarak görülmektedir (Çiftçi, 1983:21). 1983 tarihli raporda belirtilen hususlar, bugün de geçerliliğini korumakta ve zaman zaman dernek tarafından kamuoyunun gündemine getirilmektedir.

TÜSİAD'ın kuruluşu sonrasında elitist bir örgütlenme stratejisini kabullenmesine rağmen sonrasında merkezin kuvvetlendirilmesine doğru bir dönüşüm geçirmiştir (Güzelsarı ve Aydın, 2010: 50). 1998'de 450 üyesi olan TÜSİAD'ın bu üyelerinin çoğunun İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyükşehirlerden olduğu belirtilmektedir (Güzelsarı ve Aydın, 2010: 50). 2010 yılından itibaren ise üye sayısı 600 olmuş ve sadece 20 üyenin İstanbul dışından olduğu ifade edilmiştir (Güzelsarı ve Aydın, 2010: 51). TÜSİAD üye sayısını sınırlayarak elitist durumunu sürdürmüştür fakat sayılarının az olmasına rağmen siyaset üzerindeki etkileri çok olmuştur. Ayrıca sayıları az olmasına rağmen TÜSİAD'ın üyeleri ülke ihracatından %40, ithalatından ise %25 seviyelerinde pay almaktadır (Güzelsarı ve Aydın, 2010: 51).

TÜSİAD'ın siyasetle olan ilişkisine değinmekte fayda vardır. TÜSİAD 28 Şubat 1997 tarihinde Refah-Yol koalisyon hükümetine karşı gerçekleştirilen post-modern darbe olarak nitelendirilen hareketi de desteklemiştir. Diğer taraftan 1996-2002 yılları arasında Türkiye'de 5 ayrı hükümet kurulmuş, dolayısıyla ekonomik ve siyasi istikrardan söz etmek de mümkün olmamıştır. Bu durumun sonuçları TÜSİAD gibi ekonomik bir oluşumun zarar görmesine neden olmuş ve 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde iktidara gelen AKP hükümetini kendi çıkarları lehine desteklemek zorunda kalmıştır (Güzelsarı ve Aydın, 2010: 65-66).

TÜSİAD 1997 yılında yapılan bir yayınında seçimle gelmiş olsa bile iktidarın demokratik bir niteliğe kavuşması için özgürlükçü ve çoğulcu bir toplumsal yapıya saygılı olması gerektiğini ve seçimle gelse bile anti-demokrat olabilen iktidarın demokratikleştirilmesi için sınırlandırılabilceğini ifade etmiştir (Dilaveroğlu, 2012: 66). Ayrıca aynı çalışmada TÜSİAD, dini dünya görüşüne sahip insanların sayısının artmasının özgürlük ve insan hakları üzerine kurulu bir demokratik sistemin oluşturulmasına engel teşkil ettiğini ifade etmiştir (Dilaveroğlu, 2012: 68). Dahası TÜSİAD raporunda yer alan bu tarz ifadelerin bir benzerinin dönemin MGK bildirgesinde de yer alması (Dilaveroğlu, 2012: 69) TÜSİAD'ın bu noktada siyasete ne kadar etki ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Kısacası TÜSİAD'ın 28 Şubat süreci olarak adlandırılan ve post-modern darbe olarak nitelenen süreci açıkça desteklediği kendi raporlarından anlaşılmaktadır.

Başka bir konu ise 2002 Kasım ve 2007 seçimlerinde AKP'nin kazanmasında Anadolu sermayesinin (İslami sermaye) desteğinin etkisi olduğu söylenmekte ve 2002 seçimleri sonrasında TÜSİAD ile AKP hükümetinin arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Beriş, 2008: 41). Genelde çıkarları gereği sağ iktidarlara iyi ilişkilere sahip olan TÜSİAD devletle olan ilişkisini de sınıf çıkarları gereği iyi tutmak durumundadır. Hatta TÜSİAD, Türkiye'de demokrasinin yara almasına neden olan askeri darbe dönemlerinde de rejimi korumak için faaliyet gösterdiklerini ifade eden askerlere destek vermiştir (Beriş, 2008: 41).

TÜSİAD'ın 1979 yılında gazetelere çeşitli ilanlar vererek Ecevit hükümetini istifaya götürdüğü ve böylece kamuoyunda 'hükümet düşüren müessese' olarak nitelendiği belirtilmektedir (Aslan ve Gül, 2004: 98). Kısacası TÜSİAD iktidara gelmesini istediği gruplara açık destek verirken iktidardan düşürmek istediği hükümetlerle de açıktan mücadele etmiştir. Bu mücadelenin demokratik kriterlerle her zaman bağdaşması da gerekmez. Darbe dönemlerinde askerleri desteklemesinden de anlaşılacağı üzere sözde demokratik değerleri savunduğu öne sürülen derneğin asıl amacı demokrasiden çok kendi çıkarlarını korumaktır.

AKP'nin kuruluş aşamasında ise TÜSİAD, IMF VE DB destekli ekonomik çalışmaların sürdürülmesi ve AB'ye üyelik sürecinin hızlı bir şekilde devam ettirilmesi şartı ile yapılacak olan erken seçimde AKP'ye destek vereceğini ifade etmiş ve bu konuda gerekli reformların yapılması ile ilgili olarak AKP ile anlaşmaları belirtilmektedir (Yılmaz, 2013: 58). Ayrıca ilgili dönemde Hürriyet gazetesinde ekonomik ve idari alanlarla ilgili reform önerilerini yayınlarak tüm

siyasilere mesaj göndermiştir (Yılmaz, 2013: 59-60). Hatta bu önerilen her birinde ‘yapılsın, uygulansın, gerçekleşsin, yasalaşsın’ gibi ifadelerin bulunduğu ve bunların öneriden çok dayatma niteliğinde olduğu literatürde ifade edilmiştir (Yılmaz, 2013: 60). AKP iktidarının ilk döneminde çok iyi ilişkileri olmasa da TÜSİAD iktidarla sürekli diyalog içerisinde olmuş ve gerekli gördüğü konularda hükümete sürekli öneriler ve raporlar sunarak iletişimini sürdürmüştür. Özellikle AB ile ilgili meselelerde hükümete çeşitli raporlar sunmuştur. Ekonomik konularda ise detaylı raporlar oluşturup hükümete iletmışlerdir. Genel olarak ılımlı ilişkiler 2007 yılına kadar devam etmiştir. 2007 yılında ise dönemin TÜSİAD başkanı, istikrar, rejim kaygısı ve Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili düşüncelerini ifade etmeye başlamıştır. Toplumsal gerginliğin yüksek olduğu bir atmosferde TÜSİAD’ın sürekli olarak kaygılarını dile getirmesi hükümetle olan ilişkilerinin gerilmesine sebebiyet vermiştir (Yılmaz, 2013: 72).

Genelkurmay Başkanlığı 27 Nisan 2007 tarihinde literatüre ‘e-muhtıra’ olarak geçen açıklamasını web sitesinde yayınladığında bu açıklama siyasetler tarafından askerin siyasete müdahale girişimi olarak nitelendirilmiştir. Bu durum demokratik değerlere bir saldırı olarak düşünülmüş ve askerin siyasetten uzak durması gerektiği tekrar dile getirilmiştir. Fakat dönemin TÜSİAD başkanı ‘AKP toplumda gitgide artan ve TÜSİAD’ın da paylaştığı laik rejimi koruma kaygısını yeterince dikkate almıyor. Genelkurmay Başkanlığı’nın açıklamasıyla yaratılan fiili durum demokratik teamüllere uygun değil. Laikliği ve demokrasiyi korumak için bir an önce genel seçimlere gidilmeli’ şeklinde bir açıklama yapmıştır (Yılmaz, 2013: 72). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere siyasi iktidarın oluşan gerginliği ortadan kaldırmak için erken seçime gitmesi gerektiği işaret edilmiştir. Askerin direktiflerine göre bir siyaset izlenmesi gerektiği belirtilmiştir. İlgili bildiride ise asker mevcut durumun karşısında olduğunu açıkça ifade etmiştir. TÜSİAD’ın bu açıklamayı destekler bir şekilde hükümetin erken seçime gitmesi gerektiğini ifade etmesinden ve askerin söylemlerine benzer bir dil kullanmasından olası bir darbenin kendileri tarafından destekleneceği iddiası dile getirilebilir. Demokrasi ve siyaset kendi sınırları içerisinde kendi kurallarına göre hareket etmelidir. TÜSİAD gibi belirli baskı gruplarının direktiflerine ve askerin müdahalesine göre davranması demokratik değerlerle çatışmaktadır. TÜSİAD’ın açıklamalarından, ilgili hükümetlerin politikalarını etkilemenin dışına çıkarak derneğin o hükümetleri devirmek için çalışma yapabileceği ifadesi ortaya atılabilir.

2007 yılında yapılan genel seçimden sonra ise dönemin AKP hükümeti ile ilk dönem olan ılımlı diyalogun olmadığı ve bir nevi çatışma dönemine girildiği

anlaşılmaktadır. TÜSİAD'ın her açıklaması hükümetin yaptığı işlerin eksikliği ve yanlışlığı üzerine olmuştur. TÜSİAD'ın bu açıklamaları ise hükümette rahatsızlık uyandırmış ve aralarının bozulmalarına neden olmuştur. TÜSİAD'ın ekonomi ile ilgili önerilerini dönemin hükümeti dikkate almamıştır (Yılmaz, 2013: 82). TÜSİAD ile hükümet arasındaki gerginliğe rağmen dönemde yeni seçilen TÜSİAD başkanı Ümit Boyner Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanlar ile yaptığı görüşmelerde mevcut kutuplaşmaların bitirilmesi önerisinde bulunarak yargı reformu, siyasi partiler ve seçim kanunu gibi konuları da kapsayan yeni bir anayasa yapılması gerektiği fikrinin tartışmaya açılması ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir (Yılmaz, 2013: 85-86). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere siyaseti etkileme girişimlerini TÜSİAD devam ettirmektedir.

Ayrıca TÜSİAD dış politikada da önemli bir aktör olmak için çalışmalar yürütmektedir. TÜSİAD Kuzey Irak yönetimi lideri Mesud Barzani ile görüşmüş ve ABD dışişleri bakanı Hillary Clinton ile görüşmüştür (Yılmaz, 2013: 87-88). Hatta Clinton'un o süreçte Washington'da olan AKP temsilcisi ile görüşmeyerek TÜSİAD başkanı ile görüştüğü belirtilmiştir. Sonrasında ise TÜSİAD'ın AB Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy ile görüştüğü belirtilmiştir (Yılmaz, 2013: 88). Bu durum TÜSİAD'ın dış politikada da ne kadar etkin olmaya çalıştığının göstergesidir.

Son olarak TÜSİAD'ın 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimine yönelik tavrını inceleyeceğiz. İlk olarak TÜSİAD'ın darbe girişimi sonrasında internet sitesinden yayınladığı açıklamayı incelemekte yarar vardır. İlgili açıklamada TÜSİAD durumun kısa bir özetini vererek "Türk halkının, siyasi liderlerin, ülkenin tüm kurumlarının, toplumun tüm kesimlerinin, harekete geçmesi sayesinde, bu girişim başarısız olmuştur" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Açıklamasında Türk demokrasisinin güçlendiğini, AB yolunda çalışmaların Türk demokrasisine ve Türkiye'nin küresel rekabetçiliğine katkı yaptığını ifade etmiş, Türkiye'nin demokrasiye olan bağlılığının ispatlandığı belirtilmiştir. Ayrıca TÜSİAD'ın demokrasinin, hukukun üstünlüğünün destekçisi olduğu ifade edilmiştir. Genel olarak açıklama ılımlı bir hava taşımakla birlikte çok sayıda vatandaşımızın hayatını kaybetmesine neden olan bu girişim hiçbir şekilde kınanmamıştır. Hatta TBMM'yi bombalayan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kamu kurumlarına saldıran, ateş eden, savaş uçaklarıyla bombalayan darbecilerin yaptıklarını TÜSİAD açık ve sert bir şekilde kınamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcudiyetine yapılan bu hain saldırılar TÜSİAD tarafından sanki normal, adi bir suçmuş gibi görülerek ılımlı bir açıklamayla geçiştirilmiştir. Çalışmamızda değindiğimiz konularda istemediği olaylar karşısında sert bir tutum

izleyen TÜSİAD bu basite alınamayacak kadar önemli olan olaylar karşısında normal bir siyasi krizi ifade ediyormuş gibi sakin bir tavır izlemiştir. Ülkenin savaş alanına çevrildiği, çok sayıda insanın hayatını kaybettiği, ülkenin emniyet güçlerine, meclisine, istihbarat güçlerine saldırı yapıldığı, neredeyse bir savaş ortamında karşılaşılabilecek durum karşısında TÜSİAD demokrasiye olan sözde desteğini ve bağlılığını sakin bir açıklamayla, ılımlı bir tavırla geçiştirmiştir. TÜSİAD başkanı TV kanallarına yaptığı açıklamada bu durum için sadece ‘insanlık dışı bir girişim’ değerlendirmesi yapmıştır. Bu açıklamasında da darbe girişimini hiçbir şekilde kınamamıştır. TÜSİAD’ın şiddetli bir açıklama yapmadığı, sadece durumun kabul edilemeyeceği şeklinde açıklamalar yaptığı ve demokrasiye desteklediği yönünde açıklamalar yaptığını belirtebiliriz. Bu açıklamalarda darbeyi gerçekleştiren FETÖ terör örgütüne yönelik hiçbir kınama, lanetleme gibi bir ifade de bulunmamaktadır. Hatta darbeyi yapan FETÖ terör örgütünü açıklamalarında açıkça ifade etmeyerek sadece ‘15 Temmuz gecesi, Türk Silahlı Kuvvetleri’nden bir grup darbe yanlısı subay kendi iradelerini halkımıza silahlı bir darbe yoluyla kabul ettirmek istemiştir’ şeklinde bir açıklama yapılmıştır (TÜSİAD, 2016). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere FETÖ terör örgütü bu girişimi gerçekleştirdi demek yerine TSK’dan darbe yanlısı bir grup subay girişimde bulundu şeklinde bir açıklama yapılmıştır. TÜSİAD’ın açıklamalarında darbeyi gerçekleştiren FETÖ terör örgütüne yönelik hiçbir ifade bulunmamaktadır. ‘Bir grup subay yaptı’, ‘demokrasiyi destekliyoruz’ şeklinde basit ifadelerden TÜSİAD’ın darbe girişimini ve darbe girişimini gerçekleştiren grubu hiçbir şekilde kınamadığını açık bir şekilde anlayabiliyoruz. Hatta TÜSİAD’ın açıklamasından “AB üyeliği” gibi konuyla yakından uzaktan alakası olmayan fakat kendilerinin yıllardır üzerinde durduğu bir konuyu dile getirdiklerini de görebiliyoruz. Buda konunun ciddiyetinin farkında değilmiş gibi bir tutum içerisinde olduklarını göstermektedir. Hatta konuyla ilgili açıklamanın başlığının darbeyi kınamak şeklinde bir ifade barındırmadığını sadece ‘TÜRKİYE’DE DEMOKRATİK ANAYASAL DÜZENİ KORUMAK’ şeklinde olduğunu görebiliyoruz. Sanki Türkiye’de yaşamayan, konuyu uzaktan izleyen üçüncü bir tarafmış gibi bir tavır içerisinde olduklarını görebiliyoruz. TÜSİAD’ın yaptığı açıklamasını uluslararası basın organlarına ilan vererek yaptığını biliyoruz. Açıklamasının başlığının ise ‘Uluslararası Kamuoyunu Doğru Yönlendirmek’ olduğunu internet sitesinden görebiliyoruz. Bu açıklamada darbeyi yapan gruptan bahsedilmemesi, onların kınanmasından ziyade ‘darbe yanlısı bir grup subay’ ifadelerinin olması uluslararası kamuoyunu nasıl yönlendirdiklerini açıkça göstermektedir. Uluslararası kamuoyunu doğru yönlendirmediğini aksine eksik bilgilendirdiğini ve yanlış yönlendirdiğini açıkça ifade edebiliriz. 28 Şubat

sürecindeki ve 2007 e-muhtıra dönemindeki tavırlarından da anlaşılacağı üzere TÜSİAD'ın darbeler ve darbe girişimleri karşısında halkın seçtiği siyasi iktidarın yanında olmadığını, darbeleri ve darbe girişimlerini net bir şekilde kınamadığını görebiliyoruz. Ayrıca hükümetin darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ terör örgütüyle mücadeleye yönelik gerçekleştirdiği OHAL düzenlemelerini de TÜSİAD'ın sürekli olarak eleştirdiği medya organlarına yansımaktadır.

Sonuç olarak TÜSİAD ekonomik bir oluşumdur. Kendi üyelerinin çıkarları için hareket etmektedir. Fakat tüm olaylar karşısında böyle bir tutum izlemediğini, hoşnut olmadıkları durumlarda siyasete müdahil olmaya çalıştıklarını, hatta hükümetleri düşürmek için çalıştıklarını çalışmamızda ifade ettik. Demokrasiyi desteklediklerini her açıklamalarında dile getirmektedirler. Fakat demokrasiyi yaralayan olaylar karşısında net bir tavır ortaya koyamamaktadırlar. Demokrasiye zarar veren gruplara karşı olmak yerine onların yanındaymış gibi bir tavır içerisine girmektedirler. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra da demokrasiyi desteklediğini sürekli dile getirse de hiçbir şekilde darbeyi yapan grubu kınamadığını ve hatta olaylardan habersizmişçesine bir grup darbe yanlısı subay şeklinde açıklama yapması durumun vahametini ortaya koymaktadır. Yapılan açıklamalardan darbeyi desteklemediklerini anlayabiliriz ancak darbeyi yapan grup karşısında da net bir tavır sergilemediklerini de görebiliyoruz.

6. SONUÇ

Girişimci sınıf ile siyaset arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışmamızda, özellikle ülkemizde bu sınıfın gelişimi ve bugünkü durumunu ele aldık. Çalışmamıza başlarken bir varsayım olarak ortaya koyduğumuz, girişimci sınıfın siyaset üzerinde zaman zaman baskıya varan ve hatta kendi isteklerinin politikalara yansıtılmasını sağlama derecesinde olan ilişkilerini, bu çalışma sonucunda somuta indirgemeye çalıştık. Ülkemizde tarihsel süreçte batılı anlamda bir girişimci sınıfın oluşturulamamış olması ve bundan dolayı da özellikle Cumhuriyet döneminde suni olarak oluşturulan girişimcilerin kendi yararlarını toplum yararından üstün tutmalarının sonuçlarını görmeye çalıştık. Aslında bu noktada girişimci sınıfa çok da haksızlık yapmamak gerekir. Ülkemizde özellikle Osmanlı Devletinin son döneminden bu güne, bütün engellemelere ve aksaklıklara rağmen sonraki yıllarda da devam eden girişimci sınıfın gelişimi süreci yaşanmıştır. Ancak bu süreç bir türlü tamamlanamamıştır. Bunun sonucunda ülkemizde kapitalizminin gelişim biçiminde, gerek ekonomik yapıya gerekse siyasi yapıya ilişkin bir şeyler eksik kalmış, yeni bin yıla girilirken Türkiye'de,

hem dünya ekonomisi ile eklemlenmede, hem de içsel olarak az gelişmişlikten kurtulabilmekte önemli sorunlar yaşanmıştır ve yaşanmaya da devam etmektedir.

Ülkemizde siyasiler ile girişimci sınıf arasında Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri gözlenen, çıkar farklılığından kaynaklanan olumsuz ilişkilerin giderilmesi gerekmektedir. Değişen şartlar bunu acilen ve kaçınılmaz olarak zorunlu kılmaktadır. Bugün girişimci sınıf bu süreci başlatmıştır. Kişisel temaslarının yanında, sivil toplum örgütleri ve kurumsal kişilikleri ile de devletin ekonomi yönetiminde söz sahibi olma aşamasına gelmişlerdir. Makro ekonomik dengeleri düzeltmek için yapılan çalışmaların başında girişimci grubun temsilcilerini görmekteyiz. Ancak siyasi yelpazenin çok dağınık oluşu, bu tür faaliyetleri çok geniş ve farklı kulvarlarda yürütme zorunluluğunu gündeme getiriyor. Bu durumda da oldukça zor ve yoğun çabaların harcanmasını gerektiren sorunlar ortaya çıkıyor. Girişimciler tarafından başlatılan bu sürece, siyasilerin de uyması gerekmektedir. Her iki taraf da, kendi çıkarlarını, toplumun çıkarları karşısında dengelemek ve toplumun çıkarlarına öncelik tanımak zorundadır.

KAYNAKÇA

Akın, Erkan & Esat Öz; “*Siyasal Kültürümüz, Yurttaşlık Bilinci, Siyasal Katılma ve Hoşgörü*”, G.Ü. İİBF Der., C.7, S.1-2, 1991.

AnaBritannica, Ana Yayıncılık, 7. Cilt, İstanbul, 1994/a.

AnaBritannica, Ana Yayıncılık, 30. Cilt, İstanbul, 1994/b.

Arat, Yeşim; “*Politics and Big Business: Janus-faced link to the State*”, Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyter, Germany, 1991.

Arslan, Rıza. Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu Ve Burjuva Sınıfı, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 10/3, 2008.

Aslan, Mehmet & Gazanfer Kaya. “*1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları*”, C.Ü. İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2004.

Aslan, Seyfettin & Cengiz Gül. “*Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları*”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt 5, Sayı 1, 2004.

Beriş, H. Emrah. “*Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve “Parçalı Burjuvazi”nin Oluşumu*”, Ekonomik Yaklaşım. Cilt 19, Sayı 69, 2008.

Boratav, Korkut. 1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Y., İstanbul, 1991.

HUKUK VE İKTİSAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt 9, Sayı 2, 2017, ISSN: 2146-0817 (Online)

Çavdar, Tefvik. Türkiye’de Liberalizm (1860-1890), İmge, Ankara, 1992.

Çiftçi, Oya. “Kamu Bürokrasisi Üzerine”, AİD. C.16, S.4, Aralık 1983.

Daver, Bülent. Siyaset Bilimine Giriş, Yargı Yay., Ankara, 1993.

Dilaveroğlu, Ergün. “28 Şubat Süreci ve Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak TÜSİAD’ın Sürece Bakışı”, Sakarya İktisat Dergisi. Cilt 1, Sayı 3, 2012.

Emini, Filiz Tufan. “Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: TÜSİAD Örneği”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 36, 2013.

Ergun, Turgay & A.Polatoğlu. Kamu Yönetimine Giriş, TODAİE Yay., Ankara, 1992.

Ercan, Arda & Bilge Ercan. “Türkiye’de Ekonomik Elit Davranışları ve Bir Ekonomik Seçkinler Örgütü Olarak TÜSİAD”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt 8, Sayı 41, 2015.

Esmer, Yılmaz. “Manufacturing Industries: Giants with Hesitant Voices”, Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991.

Güzelsarı, Selime & Saadet Aydın. “Türkiye’de Büyük Burjuvazinin Örgütlü Yükselişi: Siyasal ve Yönetimsel Süreçlerin Biçimlenmesinde TÜSİAD”, Abant İBÜ SBE Dergisi. Cilt 1, Sayı 20, 2010.

Heper, Metin. “Interest Group Politics in Post-1980 Turkey: Lingering Monism”, Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991/a.

Heper, Metin. “The State and Interest Groups with Special Reference to Turkey”, Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991/b.

Hürriyet Gazetesi, 1999.

Kalaycıoğlu, Ersin. “Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State”, Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991.

Kapani, Münci. Politika Bilimine Giriş, A.Ü. Huk. Fak. Yay., No:468, Ankara, 1983.

Kışlalı, Ahmet Taner; Siyaset Bilimi, İmge Yay., Ankara, 1996.

HUKUK VE İKTİSAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt 9, Sayı 2, 2017, ISSN: 2146-0817 (Online)

Öz, Esat; Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yay., Ankara, 1996.

Riggs, Fred M.. Bürokratlar ve Siyasal Gelişme, (Çev. S. Yalçındağ), AİD, C.4, S.2, Haziran 1971.

Sezer, Birkan Uysal. “Yönetsel Duyarlılık ve Tunus Yuvarlak Masası”, AİD, C.18, S.4, Aralık 1985.

Şaylan, Gencay. Türkiye’de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, V Yay., Ankara, 1986.

Tanör, Bülent. Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri, TÜSİAD Yay., İstanbul, 1997.

Turan, İlter; Siyasal Sistem ve Davranış, Der Yay., İstanbul, 1986.

Turgut, Mehmet. TÜSİAD Raporları Türkiye Ekonomisi, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991.

Yavuzyiğit, Musa Hikmet. “Dernekler ve Demokrasi”, Latif Çakıcı’ya Armağan, A.Ü. SBF Dergisi, C.50, No:1-2, Ocak-Haziran 1995.

Yılmaz, Birce Barlas. “Türkiye’de İş Dünyası ve Siyaset İlişkisi: TÜSİAD-AKP Örneği”, Hacettepe Üni. SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Yücekök, Ahmet. Siyasetin Toplumsal Tabanı, A.Ü. SBF Yay., Ankara, 1987.

TÜSİAD, www.tusiad.org, Erişim tarihi: 01.04.2017.